

УДК 316.2:327

DOI <https://doi.org/10.32782/apfs.v044.2023.14>*Л. М. Хижняк*ORCID ID: <https://orcid.org/0000-0003-4966-3203>*доктор соціологічних наук, професор,
професорка кафедри прикладної соціології
та соціальних комунікацій; професорка кафедри
міжнародних відносин, міжнародної інформації та безпеки
Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна*

ПЛЮРАЛІЗМ ТЕОРЕТИЧНИХ ПІДХОДІВ У СУЧАСНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН І СВІТОВОЇ ПОЛІТИКИ

Постановка проблеми. О. Їжак і Г. Мерніков, провівши аналіз стану, викликів, загроз, можливих сценаріїв розвитку сучасної системи міжнародних відносин ще до повномасштабної російсько-української війни, дійшли висновку, що фактором геополітики стають інформаційні технології, і як наслідок, «формування необхідного смислового поля в масовій свідомості поступово витісняє традиційні механізми реалізації внутрішньої і зовнішньої політики» [1, с. 7]. Наразі виправдався їх прогноз щодо зміни геополітичного протистояння у світі: «... лінія розлому між провідними світовими гравцями лежить не в ідеологічній, а в технологічній площині» [Там само, с. 3]. Додамо, що не можна ігнорувати також соціально-технологічні зрушення, тобто розробку науково обґрунтованих соціальних технологій впливу на міжнародні відносини (наприклад, комунікативних технологій міжнародної і глобальної PR-діяльності через ребрендинг іміджу країн та лідерів, лобіювання, рекламування тощо).

Аналіз останніх досліджень і публікацій з теми. Протягом тривалого часу науковці прагнуть вирішити низку проблем. Наведемо деякі з них: 1) термінологічна неусталеність щодо самого поняття «плюралізм». Зрештою визнається, що плюралізм охоплює духовний, соціальний і матеріальний світи; трактується як принцип суспільного розвитку; як теоретико-методологічний принцип розвитку соціальних наук, у тому числі соціології і, зокрема, соціології міжнародних відносин; 2) виокремлення та характеристики видів плюралізму, а також співвідношення плюралізму з низкою понять, насамперед таких як «прагматизм», «релятивізм», «критицизм» та ін. [2; 3]; 3) визначення природи плюралістичного підходу, акцентування на тому, що «... плюралізм, в різних його проявах, являє собою характерну ознаку постмодернізму» [4, с. 81].

В умовах глобалізації і культурного розмаїття в сучасному світі підвищується роль культурного релятивізму. Заслугує на увагу проведене І. Печеранським теоретичне дослідження потенціалу плюралізації культурного релятивізму

та його спільних рис. Цьому сприяло критичне переосмислення таких підходів, як «... дифузійнізм, індуктивізм й синтетизм Ф. Боаса; етнопсихологічний «конфігураціонізм» Р. Бенедикт; психологізм М. Мід; «етнософія» М. Герсковіца, ґрунтована на філософському синтезі емпіричних методів вивчення історико-психологічних механізмів людської поведінки та макроетнографічного аналізу культурних систем» [5, с. 85].

Наразі мова йде про тотальний плюралізм у вивченні міжнародних відносин і світової політики. Звичайно, це привертає увагу до проблеми, який методологічний вплив на дослідження міжнародних відносин мають загальнонаукові теорії. О. Кюппель і О. Пархомчук, узагальнивши основні методологічні підходи, дійшли висновку: по-перше, оскільки міжнародні відносини є різновидом соціальних відносин, теорія повинна давати змогу досліджувати їх суть, специфічні характеристики, рушійні сили їх розвитку; по-друге, потенціал має соціологічне знання, спираючись на яке можна визначати основні тренди та динаміку міжнародних відносин; по-третє, в межах політологічного знання можна фіксувати стан і перспективи розвитку існуючих систем міжнародних відносин, проводити евалюацію державних політик в різних сферах суспільного життя; по-четверте, історичне знання дозволяє пояснити стан міжнародних відносин на основі виявлення аналогій та винятків на різних етапах їх розвитку; по-п'яте, праксеологія як наука про цілеспрямований вплив на міжнародні процеси [6, с. 50]. Науковці доводять, що «... дослідження міжнародних відносин потребує сполучення підходів, що спираються на філософію як на теоретичний світогляд, який досліджує світ як цілісність, дає найбільш загальні уявлення про світ, про принципи буття, закономірності розвитку природи, суспільства, властивості мислення людини» [Там само, с. 50].

Наразі плюралізація теоретичних підходів у дослідженні сучасних міжнародних відносин обумовлена неможливістю 1) виокремити як домінуючу одну сферу міжнародної суспільної діяльності; 2) звести регулювання міжнародних відносин

до одного з регуляторів; 3) подолати відмінності у термінології та методах дослідження міжнародних відносин в міждисциплінарному дискурсі для досягнення порозуміння; 4) обмежити джерельну базу для аналітики міжнародних відносин. Зрештою, міжнародні відносини вивчаються в таких вимірах: філософському; історичному; просторовому (географічному); політологічному; соціологічному; соціально-психологічному, а також в системі «глобальне – глокальне – локальне». Однак залишається питання щодо потенціалу плюралізму в соціальних відносинах (у тому числі міжнародних) та системоутворюючого механізму його реалізації в теорії міжнародних відносин та у різних соціальних практиках і на різних рівнях.

Мета статті – узагальнити чинники, що визначають плюралізацію теоретичних підходів у дослідженні сучасних міжнародних відносин та плюральність в соціології міжнародних відносин.

Виклад основного матеріалу дослідження. Т. Кушерець акцентує увагу на двох моментах наукового пізнання, які потребують плюралістичного підходу, а саме: по-перше, на спробі деяких науковців заміщення, використання замість «суспільство» терміну «соціальна реальність»; по-друге, на «... множинності уявлень про соціальну реальність як таку. Формування останніх здійснюється нині на основі різних теоретико-методологічних підходів, що відкриває нову дослідницьку перспективу розгляду специфіки кожної побудованої на їх основі картини соціального життя, врахування переваг та недоліків кожної з них» [7, с. 47].

Актуалізують плюральність в соціології міжнародних відносин множинність уявлень про соціальну реальність, що є передумовою розвитку соціологічної теорії взагалі [Там само, с. 47]. Затребуваним стає плюралізм соціологічних знань про соціальну реальність, адже «... соціологічна наука демонструє свої постійні зусилля відповідати реальним соціально-історичним змінам на основі ревізії і коригування теорії, розробки нової системи понять і нового бачення свого дослідницького поля, орієнтуючись на вивчення процесів глобалізації та її соціальних наслідків. Плюралізм уявлень про соціальну реальність є запорукою її успіхів на цьому шляху» [Там само, с. 51]. Наприклад, для сучасного українського суспільства актуалізовані дослідження миру. Однак їх теоретичні перспективи плюральні, адже «наявні сьогодні наукові теорії та підходи мають власний концепт миру» [8, с. 104].

Зазначимо, що плюральністю відзначаються не лише теоретичні уявлення, а й практичні системні підходи, а саме: «В українській нації є три паралельні можливості політичного та воєнного посилення: перша пов'язана з максимальним нарощуванням конвенційного оборонного потенціалу,

друга передбачає отримання повного членства в НАТО, третя означає участь у створенні нового світового порядку з відчутним посиленням національної ролі в усіх геополітичних процесах. Усі ці можливості взаємопов'язані та не заперечують одна одну» [9, с. 9].

Вважається, що Постмодерн як новий світогляд виник у постіндустріальному суспільстві як відповідь на кризу попередніх епох, «його становлення та розвиток забезпечили соціокультурне різноманіття, відмову від канонів у культурі, тоталітаризму у мисленні, впровадження принципів меритократії у життя суспільства...плюралізм стає провідною філософською течією» [10, с. 229].

Щодо соціологічного знання В. Судаков відзначив два аспекти. Один аспект стосується потреби в теоретичному плюралізмі: «В умовах глобальних та регіональних соціальних трансформацій розширяється дисциплінарне поле соціологічного пізнання. Саме тому виникає необхідність наукового осмислення феномену теоретичного плюралізму в соціології та дослідження різних типів теоретичного синтезу як фундаментальної умови забезпечення підвищення практичної ефективності наукового потенціалу соціологічного знання» [11, с. 10].

Другий аспект пов'язаний з засадами фундаментальних та прикладних соціологічних досліджень, на які у XXI столітті вплинули чотири новітні соціальні зміни, значно розширивши дослідницьке поле соціології: «1) наслідки закінчення Другої світової війни (розвиток миротворчих та ненасильницьких рухів, руйнація світової колоніальної системи, утвердження принципів захисту прав людини та мирного співіснування, посилення ролі міжнародного права, суттєве послаблення соціального впливу ідеології нацизму, соціал-дарвіністських та расистських теорій, у яких агресія та насилля тлумачились як атрибутивні засади організації суспільного життя); 2) науково-технічна революція (... становлення та утвердження нової соціально-історичної системи – суспільства постіндустріального типу); 3) криза комуністичної ідеології та руйнація світової соціалістичної системи (ці зміни довели неможливість існування єдиної перспективної універсальної моделі співіснування людей, яка б виступала символом «щасливого життя для усіх»; 4) глобалізація (ця революційна соціальна зміна призводить до масштабної інтернаціоналізації суспільного життя, появи і посилення впливу транснаціональних суб'єктів і, водночас, до ресурсної поляризації, перетворення більшої частини людства на соціальне гетто)» [12, с. 12-13].

Серед «пасток плюралізму» варто назвати такі. По-перше, складність взаємодоповнення й узгодження результатів застосування плюральності у вивченні в міждисциплінарному дискурсі

суспільних, у тому числі міжнародних, явищ, процесів, спільнот, інститутів. Одна з вагомих причин цього – багатоманітність його форм. Так, О. Остапенко виокремив такі основні прояви багатоманітності як форми плюралізму в різних сферах суспільства: «... багатоманітність виявляється в економічній сфері через існування форм власності, їхню взаємодію й здатність конкурувати між собою, у соціальній – через наявність різних соціальних груп, їхніх соціальних інтересів і розшарування (стратифікації) суспільства, у культурній – у розвитку різних напрямів і форм вияву самобутності людей, у формі гласності, свободі висловлювань, дискусій, різноманітності поглядів і думок, у духовній – через відсутність єдиного світогляду, повагу до духовного вибору людини та деідеологізацію суспільства» [13, с. 73].

По-друге, в умовах турбулентних соціальних відносин, поглиблення традиційних і появи нових соціальних нерівностей загострюється міждисциплінарність дискусії про монізм і плюралізм, адже «... методологічний плюралізм здатен розкрити та пояснити фрагментацію, ... розширює інтерпретативне поле значень» [14, с. 271].

По-третє, існує певна загроза з боку заміщення плюралізму релятивізмом, на що звертає увагу М. Чорна: «Коли плюралізм трансформується в релятивізм, то суспільство занурюється в хаос. Постмодерна сумбурність і багатовекторність наштовкує людину на потребу пошуку власного шляху і «власної істини». Це становить реальну загрозу для здорового суспільства, адже в таких умовах абсолютна меншість шукає цілковиту Істину, тоді як більшість обирає простий шлях – насолоду, гедонізм та безтурботність» [2].

По-четверте, в умовах плюралізму і дефіциту соціальної відповідальності існує загроза з боку маніпулятивних технологій, фейків та дезінформації. На необхідність забезпечення різноманітності та плюралізму медіа вказує Маріус Лукошіунас. Він вважає, що справжній плюралізм та різноманітність думок і джерел звучують, все більше заражаються дезінформацією, взагалі «відбувається руйнування інформації. Отже, дезінформація – це те, що завдає великої шкоди плюралізму, руйнує плюралізм ізсередини... Фейкові новини перешкоджають реальному плюралізму думок» [15]. Це – предмет спеціального дослідження.

По-п'яте, нерозробленість інструментів дотримання принципів плюралізму у віртуальному комунікативному просторі, особливо медіа. Так, «у всьому світі також немає згоди щодо того, яким має бути правильний підхід (-и) для забезпечення того, щоб стандарти, встановлені для захисту свободи вираження поглядів і медіа-плюралізму в традиційних медіа-системах, також дотримувалися онлайн, та/або чи потрібні нові стандарти.

Немає згоди щодо того, що має передбачати найкраща економічна політика для стимулювання різноманітних і стійких бізнес-моделей в Інтернеті, що дозволяє пропонувати громадянам яскравий і різноманітний контент. Нарешті, немає згоди щодо заходів, які мають бути використані, щоб гарантувати громадянам чесні політичні дебати в Інтернеті [16].

Наведемо основні напрямки практичної реалізації плюралістичного підходу в сучасному суспільстві, де актуалізований пошук нового соціального порядку.

1. Сфера світогляду. Плюралізм сприяє формуванню уявлення про місце і роль окремих акторів міжнародних відносин та механізми їх взаємодії (партнерство, діалог).

2. Сфера прийняття управлінських рішень (у тому числі колегіальних) щодо проблем міжнародних відносин і світової політики.

3. Освітні практики. Наразі важливо за допомогою системи освіти «зрозуміти й визначити різноманітність, толерантність і плюралізм» [17, с. 2]. Підставою стає те, що «... плюралізм означає не лише позірне прийняття відмінностей у соціальному середовищі, а й визнання того, що такі відмінності поліпшать соціальний порядок. Плюралістичний порядок – це такий порядок, за якого множинність груп покращить соціальну систему. Плюралізм часто асоціюється з демократією, оскільки це умова демократичної системи: різноманітність у соціальних і політичних питаннях зробить систему більш легітимною та ефективною. Деякі демократичні системи дозволяють пряме функціонування плюралізму, надаючи зацікавленим групам доступ до законодавчої сфери, а отже, дозволяючи їх відмінним поглядам стати частиною успішного соціального і політичного ладу» [Там само, с. 4].

4. Практики солідаризації суспільства. Тема національної ідеї як консолідуючого механізму в українському суспільстві не нова, однак відноситься до гостро дискусійних. Ми поділяємо тезу О. Остапенко, який вказує на «пов'язаність принципів плюралізму з формуванням української національної ідеї, подальшою демократизацією суспільства та реалізації соціально-економічних реформ» [13, с. 72] і визначає низку порушень принципів політичного й ідеологічного плюралізму в Україні [Там само, с. 75-77].

Висновки і перспективи подальших пошуків у даному науковому напрямку. Наразі поширюється розуміння плюралізму як цінності громадянського суспільства. Саме функціонування й розвиток суспільства на засадах плюралізму, плюралістичної демократії робить це суспільство здоровим, здатним використовувати новітні досягнення, а у цифровому суспільстві передусім інформаційно-комунікативні технології.

Україна як незалежна держава розвиває власну міжнародну політику, дипломатичні служби та інші атрибути держави як актора міжнародних відносин, а для цього необхідно «... створення системи підготовки кадрів, які б поставляли належного рівня інформацію про іноземні держави й етноси, надавали відповідний мовний супровід для міжнародної діяльності» [19, с. 207]. Кадри, що зайняті у цій сфері, повинні мати уявлення про сучасний світ та тренди й суперечності його розвитку, міжнародні актори, міжнародний світовий порядок з позицій плюралістичного підходу. Не випадково підготовка фахівців-міжнародників (наприклад, в освітніх програмах Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна) включає викладання курсу «Соціологія міжнародних відносин».

Власне, виходячи з предметної специфіки соціології міжнародних відносин, можна передбачити в якості виходу з ситуацій, що породжують проблемність, пов'язану з «пастками плюралізму», поширення в освітній і науковій діяльності плюралізму соціологічних теоретико-методологічних підходів до вивчення стану, проблем і перспектив розвитку міжнародних відносин. Адже «процеси глобалізації та зближення світу, які поступово ведуть до формування глобального суспільства, створюють для соціології міжнародних відносин нове поле для досліджень, адже саме соціологічний метод дозволить найбільш ефективно проаналізувати ці процеси» [19, с. 29].

Перспективою пошуків у даному науковому напрямку є подальша розробка 1) аналітичного потенціалу принципу плюралізму в теорії і практиці міжнародних відносин з урахуванням вразливості соціальних аналітиків, на яку ми звертаємо увагу [20]; 2) комунікативного супроводу розвитку міжнародних відносин та світової політики в умовах плюралізму; 3) технології забезпечення проактивності плюралізму як способу взаємодії акторів міжнародних відносин на засадах толерантності і соціального діалогу.

Література

1. Іжак О. І., Мерніков Г. І. Сучасна система міжнародних відносин – стан, виклики, загрози, можливі сценарії. *Вісник Національної академії наук України*. 2019. № 2. С. 3-29.
2. Чорна М. Плюралізм та релятивізм. <https://c4u.org.ua/plyuralizm-ta-reliatyvizm/>
3. Шаврина І. В. Релігійний плюралізм: сучасні погляди в епоху глобалізації. *Гілея: науковий вісник: Збірник наукових праць*. К., 2021. Випуск 165 (№ 10) Філософські науки. Політичні науки. С. 35-39.
4. Омельчук І.В. Проблеми концептуалізації ідей плюралізму в філософії постмодернізму. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2023. Вип. 40. С. 78-83.
5. Печеранський І. П. Культурний релятивізм як методологічний підхід в межах американської антропологічної традиції вивчення культури (кінець XIX – 70-ті рр. XX століття). *Питання культурології*. 2022. № 39. С. 78–91. <https://doi.org/10.31866/2410-1311.39.2022.256903>
6. Коппель О. А., Пархомчук О. С. Методологічний вплив загальнонаукових теорій на дослідження міжнародних відносин. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2017. Вип. 20. С. 50-54.
7. Кушерець Т. В. Плюралізм уявлень про соціальну реальність як передумова розвитку соціологічної теорії. *Актуальні проблеми філософії та соціології*. 2021. Вип. 31. С. 47-52.
8. Павіна І. Г. Дослідження миру: основні теоретичні перспективи. *Політичне життя*. 2022. № 1. С. 92-107.
9. Горбулін В. П., Бадрак В. В. Україна в умовах побудови нового світопорядку. Пошук місця в системі координат. *Вісник Національної академії наук України*. 2023. № 9. С. 3-11.
10. Bashynska, I., and Dyskina, A. (2018). The overview-analytical document of the international experience of building smart city. *Business: Theory and Practice*. no.19. p. 228-241.
11. Судаков В. І. Теоретичний синтез в соціології як рефлексивний процес та логіко-гносеологічна процедура. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2019 № 4. С. 4-12.
12. Судаков В. І. Тенденції епістемологічного розвитку сучасної соціології та концептуальні суперечності систематизації соціологічного знання. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2018. № 3-4. С. 5-14.
13. Остапенко О. Принципи політичного й ідеологічного плюралізму: проблеми реалізації в Україні. *Юридичний вісник*. 2019. № 4. С. 72-80. http://yurvisnyk.in.ua/v4_2019/12.pdf
14. Поплавська М. В. Право в дискурсі cultural studies: монізм versus плюралізм. *Питання культурології*. 2022. № 40. С. 266-275. <https://doi.org/10.31866/2410-1311.40.2022.269384>
15. Шестакова Ю. Конференція ОБСЄ: Дезінформація руйнує плюралізм ізсередини. 2018. <https://detector.media/infospace/article/138943/2018-06-29-konferentsiya-obsie-dezinformatsiya-ruynuie-plyuralizm-izsередyny/>
16. Monitoring Media. <https://cadmus.eui.eu/bitstream/handle/1814/67828/MPM2020-PolicyReport.pdf?sequence=5&isAllowed=y>
17. Освіта заради справедливості. Серія університетських модулів. Добросесність та етика. Модуль 5. Етика, різноманітність і плюралізм / Організація Об'єднаних Націй. Відень, 2021. 26 с. https://www.unodc.org/documents/e4j/IntegrityEthics/E4J_Integrity_and_Ethics_Module_5_final_UKR.pdf
18. Васьків М. С. Системність підготовки фахівців-міжнародників у різних сферах діяльності як нагальна вимога сучасності. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*. 2019. Випуск 4. С. 201-212. <http://international-relations.knukim.edu.ua/article/view/177650/177497>
19. Іванець Т. М. Особливості становлення та перспективи розвитку соціології міжнародних відносин. *Соціальні технології: актуальні проблеми теорії та практики*. 2020. Вип. 86. С. 22-30.

20. Хижняк Л.М. Сичова В. В., Хижняк О.В. Вразливість уяви соціальних аналітиків про війни: можливість подолання. *Український соціум*. 2022. № 2. С. 85-99.

Анотація

Хижняк Л. М. Плюралізм теоретичних підходів у сучасних дослідженнях міжнародних відносин і світової політики. – Стаття.

У статті авторка виділила основні чинники, що визначають плюралізацію теоретичних підходів у дослідженні сучасних міжнародних відносин: 1. Практики міжнародних відносин різноманітні, їх неможливо обмежити однією сферою суспільної діяльності, вони охоплюють різні види людської діяльності. 2. Регулювання міжнародних відносин не можна звести до одного з регуляторів – правового, морального, культурного (в широкому сенсі). Норми міжнародного права та моралі не можуть бути універсальним інструментом регулювання взаємовідносин між державами, оскільки вони мають суб'єктивний характер в аспекті сприйняття й використання і чинні лише у випадку консенсусу між ними. 3. Відмінності у принципах та методах дослідження міжнародних відносин в рамках різних теоретичних підходів. 4. Дослідження міжнародних відносин спираються на широку палітру методів (як загальнонаукових, так і спеціальних). Широка джерельна база міжнародних відносин потребує при їх дослідженні різних теоретичних підходів, у тому числі міждисциплінарних. 5. Різні тлумачення понять, які описують міжнародні відносини. Обґрунтовано, що міжнародні відносини доцільно вивчати в таких основних вимірах: філософському; історичному; просторовому (географічному); політологічному; соціологічному; соціально-психологічному. В умовах тотального плюралізму у вивченні міжнародних відносин і світової політики серед соціальних факторів розвитку міжнародних відносин наразі актуалізовані такі як: соціальна нерівність, асиметричність міжнародних відносин як різновиду соціальних відносин, статусні претензії, розходження в моральних оцінках, соціокультурні відмінності, пошуки ідентичності, відстоювання цінностей, індивідуальні якості лідерів.

Ключові слова: міжнародні відносини, соціологія міжнародних відносин, соціальні фактори розвитку міжнародних відносин, принципи дослідження міжнародних відносин, методи дослідження міжнародних відносин.

Summary

Khyzhniak L. M. Pluralism of theoretical approaches in modern research of international relations and world politics. – Article.

In the article, the author have identified the main factors that determine the pluralism of theoretical approaches in the study of modern international relations: 1. Practices of international relations are diverse, they can not be limited to one area of social activity, they cover different types of human activity. 2. Regulation of international relations can not be reduced to one of the regulators – legal, moral, cultural (in a broad sense). Norms of international law and morality cannot be a universal tool for regulating relations between states, as they are subjective and valid only in the case of consensus between them. 3. Differences in the principles and methods of studying international relations within different theoretical approaches. 4. Studies of international relations are based on a wide range of methods (both general and special). A wide source base of international relations requires in their study of various theoretical approaches, including interdisciplinary. 5. Different interpretations of concepts that describe international relations. It is substantiated that it is expedient to study international relations in the following basic dimensions: philosophical; historical; spatial (geographical); political science; sociological; socio-psychological. Among the social factors in the development of international relations there are currently relevant the following: social inequality, asymmetry of international relations as a type of social relations, status claims, differences in moral assessments, socio-cultural differences, the search for identity, advocacy, individual qualities of leaders.

Key words: international relations, sociology of international relations, social factors of development of international relations, principles of research of international relations, methods of research of international relations.